

SPUTNÁVANÉ MYSLENIE I

Merab Mamardašvili (1930-1990) – gruzínsky filozof, ktorý prednášal a písal po rusky. Narodil sa v Gori, študoval a pracoval v Moskve, od r. 1980 pôsobil v Tbilisi. V r. 1961 obhájil kandidátsku a v r. 1970 doktorskú dizertáciu. Uverejnil viacero štúdií i kníh, medzi nimi napr. K problému metódy dejín filozofie (Voprosy filosofii 1965, č. 6), Analýza vedomia v Marxových prácach (Voprosy filosofii 1968, č. 6), Problémy objektívnej metódy v psychológii (Voprosy filosofii 1977, č. 7), Formy a obsah myslenia (Moskva 1968), Klasická a moderná filozofia (Moskva 1972, spoluautor), Symbol a vedomie (Jeruzalem 1982, spoluautor), Klasický a neklasický ideál racionality (Tbilisi 1984), Ako chápem filozofiu (Moskva 1990). Jeho doménou i tvorivou záľubou bolo však filozofovanie nahlas, fascinovali ho aktuálne sa rodiace myšlienky a ich recepcia. Preto veľa a rád prednášal, hoci jeho filozofické cykly na rozličných moskovských vysokých školách systematicky pozastavovali, zakazovali, čo ho napokon donútilo vrátiť sa do Gruzínska. V sedemdesiatych a osemdesiatych rokoch mali mimoriadny ohlas jeho prednášky z dejín filozofie venované Descartovi, Kantovi a iným mysliteľom.

V novembri 1989 počas pobytu v Paríži poskytol viacero rozhovorov francúzskej slavistke, vedeckej pracovníčke CNRS (Národné centrum pre vedecký výskum) Annie Epelboinovej. Rozhovory, ktoré sa viedli vo francúzštine pre France Culture, odvysielal v dňoch 12.-16. marca 1990 francúzsky rozhlas. V roku 1991 vyšli aj knižne pod názvom La pensée empêchée (Entretiens avec Annie Epelboin) vo vydavateľstve Edition l'Aube. Francúzsky recenzent J. P. Vernant nazval autora tejto neveľkej knihy gruzínskym Sokratom, a tým meritóme vystihol osobnosť i dielo Meraba Mamardašviliiho, pre ktorého filozofia nebola profesiou, ale predovšetkým spôsobom existencie. Myslieť znamenalo preňho ŽIŤ. „Nechcem vieru, chcem slobodu svedomia“, povedal tesne pred svojou smrťou tento výsostne nonkonformný mysliteľ. Jeho kniha rozhovorov, z ktorej sme pripravili výber, iste pomôže čitateľom, ako sa domnieva aj J. P. Vernant, pochopiť, že rozšírená predstava o betónovom „homo sovieticus“ je mýtus, za ktorým sa skrýva „ozajstná životná dráma sovietskej inteligencie a reálny boj nie na život, ale na smrť, ktorý prebiehal po celé roky po víťazstve boľševizmu“.

Raisa Kopsová

Úloha francúzskej kultúry

Prvé, čo ste pre seba objavili, boli knihy a tieto knihy na počudovanie boli francúzske. Môžete dnes vysvetliť, ako sa vám podarilo preniknúť do univerza francúzskej kultúry, ktoré knihy konkrétne boli vašimi sprievodcami?

Začal som Montaignom a potom prešiel k tým, ktorí ho obklopovali a ktorí ho nasledovali. Napríklad La Rochefoucauld, francúzski libertíni, Rousseau... Hlavným mojím objavom sa stal čisto francúzsky jav – umenie ŽIŤ. Žiť zo všetkých síl, vypäto, intenzívne: nekonštruovať teórie o slobode, ale PREŽIŤ SLOBODU. Prežiť slobodu zvnútra, v konkrétnej skúsenosti a túto skúsenosť urobiť priezračnou a harmonickou. Jestvuje zvláštna francúzska hudobná intonácia, s ktorou sa nestretnete v nemeckej hudbe. V tej sa nestretnete na každom

roku s odstraňujúcou vojenskou mašinériou, ktorá sa u Nemcov vytvára vždy a všade, kvôli každej maličkosti; akonáhle sa v nemeckej hlave zrodí akákoľvek, čo aj drobulilinka myšlienka, hneď sa okolo nej začínajú stavať ťažkopádne konštrukcie, ktoré sa nadmerne rozrastajú a vytvárajú monštruozny stroj – systém. Systém so sebou prináša neúmernosť, povedal by som barbarskú disharmóniu a nevкус ľudí, ktorí práve prestali byť obyvateľmi lesa. A ešte väčšmi mu chýba intenzita – prežitá intenzita života. A to je veľmi dôležité, pretože jedným z prvkov, ktoré napomáhali nástup fašizmu, bola túžba prežiť svoj život. Nemci začali žiť veľmi neskoro. To, čím sa Francúzi zaoberali už dvesto rokov, bolo pre Nemcov stále iba abstraktnou, rozumovou ideou. Nazval by som ich „mentaloïdmi“: donekonečna skúmali otázku, ako žiť naplno, kým Francúzi už dávno odpovedali na túto otázku prakticky. Francúzi prežili všetky súčasné problémy: napríklad čas – veď to je filozofický problém; Francúzi ho práve prežili – aj vo svojom živote, aj v literatúre; ich literatúra vždy bola súčasťou života a život bol súčasťou literatúry. To je skutočne francúzsky fenomén! Aspoň pre mňa.

Aké konkrétne knihy máte na mysli?

Napríklad Racine je pre mňa filozof vo francúzskom zmysle slova. Za každým jeho riadkom je cítiť prežitú skúsenosť, pričom skúsenosť vyčerpávajúca, maximálna. Veď teoretická filozofia vôbec je experimentovanie s pojmami, usilujúce sa dosiahnuť vrchol, pokiaľ ide o predmet každého pojmu.

A to vás priviedlo k Proustovi. Je to tak?

Samozrejme, o tomto spisovateľovi som sa nezačal zaujímať náhodou. Pre mňa v tomto storočí existujú dvaja spisovatelia a obidvaja sú Francúzi: Marcel Proust a Céline (pre francúzske ucho zblíženie týchto dvoch mien znie prinajmenšom paradoxne, ak nie škandalózne). Tak teda o Proustovi: je to skúmanie skrytých zákonov strateného času a času znovu nájdeného. Sú to dejiny spoznávania a nespoznávania. Sú to vlastne dejiny akýchsi symptómov alebo znakov, ktoré sa mihli na ceste človeka a on o ne zavádzal svojím pohľadom; z nich vychádza nejasné, trblietavé svetlo, pre človeka v danom okamihu nepostihnuteľné, ktoré zároveň znamená niečo dôležité, a preto je pre človeka očarujúce. Ak človek nestratí tento dojem, nepoľaví, nerozptýli sa, ak vynaloží úsilie, ktorým je práve život – skutočný, nie každodenný, – potom má šancu, že sa mu zjaví zmysel. Nejaké náhodné stretnutie mu odhalí zmysel toho, čo raz pocítil, čo sa v ňom zachovalo, nehybné a nepochopiteľné, akoby začarované. Práve tieto čary sa u Prousta nazývajú „dojmom“. A už som hovoril, že dojem nám objavuje filozofiu.

Francúzska filozofia ma priviedla na cestu v širokom zmysle slova – nie je to doktrínálna filozofia, lež to, čo je sotva postihnuteľne rozptýlené v celej francúzskej literatúre a umení. V Evanjeliu sa hovorí: „Ešte na malý okamih je svetlo s vami; choďte, kým je svetlo.“ Proust cituje tieto slová a robí mimoriadne charakteristickú opravu, ktorá vypovedá viac než samotný tento výrok: v liste priateľom dvakrát opakuje „pracujte“ namiesto „choďte“, to jest: „Ešte na malý okamih je svetlo s vami; pracujte, kým je svetlo.“ V tom je podstata človeka. Ako nestratiť z dohľadu toto svetlo, tento dojem, ktorý ti má čosi povedať? – Treba bdieť, neslobodno spať, neslobodno sa rozptyľovať, neslobodno odkladať na potom, treba ísť, treba pracovať. Proust nerobí túto opravu náhodne: hlbinný zmysel slov Evanjelia spočíva práve v tom: „Pracujte, kým je svetlo“. Neodkladajte na zajtra, hlbajte, ponárajte sa do jadra vášho dojmu a vášho bytia. Ten istý symbol, ak si pamätáte, používa Dante: človek vidí celkom blízko seba vrchol hory, symbolizujúci vyšší, rajsý život: zdá sa, že ak natiahne ruku, dotkne sa ho, tak je blízko; avšak priamej cesty k nemu niet – treba zísť pod zem, do priepasti pri tvojich nohách, len touto cestou, cez takmer nekonečnú tmavú studňu skúsenosti človek môže znova vyjsť na povrch a vyliezť na vrchol.

Viem, že ste odprednášali niekoľko cyklov prednášok o Proustovi a že ste napísali knihu, ktorú ste nazvali Fenomenologická topológia chápania.

Pomocou topológie cesty sa pokúšam pochopiť, ako je štrukturovaná oblasť, v ktorej leží naša cesta, ako sú rozložené jej siločiar. Prekonávame túto cestu, aby sme dosiahli bod, v ktorom žijeme „primerane“, alebo iný – kde žijeme, nežijúc, všedným životom. Tu som využil ďalšiu francúzsku filozofickú sentenciu, tentokrát z Pascala: agónia Ježiša Krista bude trvať do konca sveta a celú túto dobu nesmieme spať. Práve o tomto hovorím. Pravda, u Pascala je táto myšlienka vyjadrená v náboženskej forme, takže ju možno hneď zavrhnúť ako aforizmus človeka, „ktorý verí v Boha“ a pod. Nie je ťažké zavrhnúť akúkoľvek myšlienku – stačí ju klasifikovať. Lenže myšlienka nepodlieha klasifikácii. Najmä táto myšlienka, lebo nám hovorí následovné: sú akty, ktoré nikdy nemáme pokladať za ukončené. Ak veríš, že agónia Krista alebo nejaký iný akt rovnakého druhu, napríklad Caesarovo prekročenie Rubikonu, sa už uskutočnil a je za nami, že je ukončený, si stratený. Si už akoby mŕtv. Naopak, ak neveríš, že agónia Krista sa už uskutočnila a stala sa minulosťou, ak veríš, že prebieha pred tvojimi očami, si živý: konaj, zaujmi svoj postoj tu a teraz. A ešte niečo: ak odmietaš veriť, že je všetko skončené, že Ježiš Kristus skutočne zomrel v dôsledku agónie, ak bdieš, potom je Boh živý. Nachádzaš sa v bytí. Si živý pre seba samého! Si živý v očiach celého sveta! Táto myšlienka tak, ako je vyjadrená u Pascala, sa trochu odlišuje od úvahy iného slávneho Francúza, ktorého bol Pascal smutným tieňom. Descartova teória o nepretržitom tvorení večných a nehybných právd sa javí ako paradox a protirečenie, lebo aké vlastne môže byť tvorenie, ak pravdy sú večné a nehybné? Ale nie je v tom paradox; descartovská teória tvrdí, že sa svet v každom okamihu tvorí odznova.

Je pochopiteľné, že vo svete, ktorý ste opísali, v tomto „svete mŕtvych prízrakov“, kde je najľahšie driať a ostávať napoly mŕtvym, t. j. v Sovietskom zväze, Descartes vyzývajúci k živému životu myslenia umožňuje človeku prebudiť sa a zobudiť iných. Avšak pre nás Descartovo meno znie celkom ináč: u nás ho vyučujú v škole a pre Francúza sa Descartes najmenej asociuje s prebúdzaním k živému mysleniu. Pravda, žijeme v úplne rozdielnych kultúrnych kontextoch. U vás sa celý vzdelávací systém zakladá na marxisticko-leninskej teórii, ktorú ste vy, nakoľko si pamätám, označili za mŕtvu.

Zdá sa mi, že pravý Descartes je teraz jednoducho pochovaný pod popolom karteziánstva. Som presvedčený, že tradiční karteziánci Descarta nikdy nechápali a zasypávali ho ako vatru popolom doktríny. Autentický Descartes – to je nepretržité tvorenie, keď sa svet – i my vo svete – v každom okamihu tvorí odznova. V tejto myšlienke je celá moja skúsenosť, celá moja filozofická cesta. To znamená, že nie som nezúčastnený divák, že som zapojený do života sveta i do vlastného života, že zaujímam určitý postoj – konkrétne, odporujem celej sovietskej kultúre, ideológii a režimu, vôbec, všetkému mŕtvemu a mŕtvolne-fantazmagorickému. Totalitná spoločnosť – to je svet nezavršenosti; je to obrovské veko rakvy, pod ktorým sa dusia nedomyslené myšlienky, nevytúžené túžby, nepreciténé city, nepochopený zmysel, nezískaná skúsenosť. Je to bludný kruh večných obrátov, večných návratov – taký, ako ho anticipoval Nietzsche, ktorý sa sám zľakol údesného obrazu večného návratu. V totalitnej sovietskej spoločnosti na vlastné oči vidíte pred sebou myšlienky, ktoré nenašli slová na svoje vyjadrenie, pocity, ktoré nenašli svoj predmet. Sám jazyk totalitnej spoločnosti vylučuje možnosť prebudenia. Jej konštrukcia neumožňuje človeku prebudiť sa k sebe samému. Človek môže prežiť a zomrieť bez toho, aby vôbec objavil, čo vlastne bolo jeho pocitom. Mal vlastné pocity, no ani raz ich nepocítil; mal vlastné myšlienky, no aj tak ich nedomyslel; mal svoju skúsenosť, no nereflektoval ju. A to sa opakuje donekonečna, akoby život človeka večne prežúval jedno a to isté sústo a nemal silu ho prehltnúť.

Ukázali ste nám, že vo francúzskom myslení ste našli to, čo vám pomohlo prebudiť sa k živému mysleniu a prebudiť i vašich študentov. Podarilo sa vám niečo podobné objaviť aj v nemeckej filozofii?

Nemecká filozofia! Klobúk dole! Nie, pre mňa je v Nemecku posledným zaujímavým filozofom Kant. Možno ešte Schopenhauer. To je všetko. No Kant nie je národný filozof – national-Philosoph, nie je ideológ. Patrí kozmopolitickej Európe, pre ktorú etnos znamenal veľmi málo; patrí tej tenkej civilizovanej vrstve, ktorá pokrývala národné telo Francúzska, Nemecka a iných krajín. Kant bol svetoobčanom. Národná ideológia a filozofia ako ideológia je fenomén oveľa neskorší; objavuje sa spolu s Fichtem. Ja som sa napríklad vždy strašne čudoval, prečo Francúzi pri hľadaní filozofie cestujú do Nemecka, keď pravá filozofia je u nich doma: mám na mysli Montaigna, Prousta. Cestovať za hľadaním nejakého Heideggera sa mi zdá zbytočnou stratou času. Nemecký filozofický vkus zodpovedá podľa mňa všeobecnému školometskému, respektíve univerzitnému vkusu: vyžaduje sa istý súbor konvencií obklopujúcich či vytvárajúcich „filozofický akt“. Filozofický akt sa uskutočňuje na univerzitách prostredníctvom knihy – vedeckého traktátu, napísaného diplomovaným filozofom. No filozofická kniha, najmä nemecká – to je hrob myslenia; je to údesný mechanizmus, v ktorom živé myslenie prakticky absentuje. Už som spomínal nebezpečenstvo súvisiace s túžbou človeka žiť plný, intenzívny život. Táto túžba sa stáva nebezpečnou, keď sa po celej generácie život – politický, kultúrny, literárny, kaviarský a pod. – v potrebnej miere nevyjadroval, nepodliehal skúškam a pokušeniam, nežil naplno. To platí aj o živote ako komerčnom dobrodružstve. Ak sa človek prebúda k tomuto všetkému príliš neskoro – ako to bolo s Nemcami, ako sa to deje teraz so sovietskymi ľuďmi –, intenzita života sa sama osebe stáva pokušením, nutkaním vyvolávajúcim tie najfašistickejšie nálady. Viete predsa, ako fašizmus, resp. nacizmus pokúšal ľudí; čo im sľuboval? Plnosť života. Vo Francúzsku toto nebezpečenstvo nehrozilo, pretože sa tam plnosť života už dávno realizuje. Jedna generácia za druhou prežívala svoj život naplno – nech už to bol vycibrený alebo rozmarný svetský vkus, či samopašnosť v duchu 17.-18. storočia a pod. V Nemecku sa dokonca aj literárne kaviarne objavili až v štyridsiatych rokoch minulého storočia. V tomto oneskorenom pokuse dohnáť premeškané príležitosti, za každú cenu si vytvoriť plný a intenzívny život je niečo „mentaloidné“ – skrz-naskrz umelé. U nás bol bolševizmus pokušením toho istého druhu. Teraz, keď z nás spadli vonkajšie totalitné reťaze, znovu vystáva naplno to isté pokušenie; najlepšie je to badať na terajších národnostných problémoch: národy, etnosy, ako aj ľudia chcú svoj život prežiť v celej jeho plnosti. Lež tu na nich číha pasca: pokušenie fašizmu. Filozof, mysliteľ v svojej osamotenosti hľadá východisko práve v opačnom smere. Poslaním mysliteľa – tak u nás, ako aj všade – je nedopustiť, aby zhasol plameň bytia. Lenže pre nás – pre mňa a mojich spoluobčanov – sa táto úloha komplikuje: na výzvu svojej jedinej, unikátnej existencie hľadám svoje miesto vo svete a nachádzam ho obsadené – je obsadené príznakom – obrazom mňa samého. V tomto kresle už sedím ja, lež moje pravé Ja je bez miesta. V totalitnom jazyku sú všetky myšlienky raz a navždy premyslené – čo absolútne nie je možné vo francúzskej kultúre. Namiesto mňa a mojej myšlienky už sedí na mojom mieste hotová myšlienka – náhradníčka. To, čo cítim v tomto okamihu, už je zapísané, zafixované v jazyku. Všetko, čo cítim alebo myslím, je vopred známe. Práve som zažil niečo nové; ešte som ani sám nestihol reflektovať svoju skúsenosť – ale jej zmysel je už vopred daný, zodpovedajúci obraz už existuje. Práve takto sú ovládaní ľudia v totalitných krajinách. Prebudenie človeka – to je tu vždy odpor proti „už premysleným myšlienkam“. Filozofi veľmi dobre vedia, že minulý čas je prvým nepriateľom myslenia.

Mohli by ste uviesť nejaké konkrétne príklady tohto „vopred daného myslenia“ – azda vaše vlastné spomienky na dobu, keď ste po prvýkrát zistili, že vaše myslenie je uzurpované „myslením vopred daným“?

Viete, existuje jeden údesný obraz: starí Gréci používali taký spôsob mučenia, pri ktorom človeka opekali v medenej soche, v medenom býkovi. Umiestnili ho dovnútra dutej sochy, pod ňou zapálili oheň a pomaly upiekli človeka zaživa. Dokreslím tento obrázok: predstavte si z medi odliatu podobu nie býka, ale človeka, vašu vlastnú podobu: vás zastrkujú dovnútra a pod vami zapalujú oheň. Horíte sputnaný vo vašom vlastnom obraze. Až k takému mučeniu Gréci nedospeli: pri všetkej svojej krutosti boli ešte príliš nevinní. No epocha totalitných utópií – orwellovských, sovietskych, stalinských, leninských, brežnevovských – aký je v tom rozdiel? – nanovo vynáša túto popravu a zdokonalila ju, väčšmi vycibrila. Ja som zaživa horel vnútri svojej vlastnej bronzovej podoby – raz a navždy odliateho obrazu všetkých mojich pocitov a myšlienok. Za mňa už všetko premysleli. Čo to je socialistická idea? (Socialistická či komunistická – to je jedno). Nehovorím o ušľachtilej potrebe sociálnej spravodlivosti, ale o systéme; o dobe, keď sa ušľachtilá túžba a spravodlivá potreba odliali do systému a ustrnuli v nehybnosti. Chcem tu zdôrazniť to, na čo sa často zabúda: obrovský rozdiel medzi koncepciou ako takou a koncepciou, ktorá ustrnula do systému. Napríklad želať šťastie iným je nevyhnutnou súčasťou socialistickej alebo komunistickej idey, no to je len želanie. Keď však skostnatie a premení sa na súčasť systému, potom to už bude definitívne premyslená myšlienka – poznatok, ako zariadiť šťastie iného. V časoch mojej mladosti bol pre mňa komsomol riadiacou pákou tela spoločnosti, teda aj môjho tela; tajomník komsomolskej organizácie riadil moje telo. Mysel na moje šťastie a staral sa oň; to však znamená, že socializmus ako systém je ex definitione antidemokratický. Demokratický socializmus v zásade nemôže existovať. Demokratický zákon totiž dodržiava ľudské práva, konkrétne, neodňateľné právo človeka usilovať sa o šťastie, ako ho chápe on sám. No ak je pojem šťastia premyslený pred tebou a za teba, ak je zahrnutý do systému, potom sa už ex definitione nemôžeš usilovať o šťastie, ako ho sám chápeš. Lebo tvoje chápanie šťastia je jav jedinečný a nikto ho nemôže formulovať a priori. Tvoja idea šťastia je udalosť, no ak existuje vopred daný obraz, udalosť sa nemôže odohrať, respektíve sa uskutočniť naprieť obrazu. Ak som teda žil a v mojom živote sa odohrávali isté udalosti, bolo to napriek môjmu obrazu zahrnutému do socialistickeho systému. Inými slovami, každé prebudenie sa myslenia je v tomto zmysle antisocialistické či antikomunistické.

Samozrejme, hneď sa na mňa oboria: „Byť antikomunistom je podlé!“ No aby sme zmýšľali takto, musíme skutočne pretrhnúť každú spätosť s francúzskou tradíciou. Pamätáte sa, pochopiteľne, komu patrí tento výrok. Sartrovi, prezývanému Jean-Saul Partre; no čo, namiesto odpovede si môžem iba povzdychnúť: „Eh, škoda chudáka, prepásol svoje skutočné poslanie!“ Veď Sartre bol od prírody mimoriadne filozoficky nadaný, jeho poslaním bola intelektuálna činnosť – svedčia o tom jeho mladické práce; ale celý jeho ďalší život svedčí len o jeho degradácii ako mysliteľa i ako osobnosti. Ostatne, nejde len o Sartra; takých, ochotných koketovať s akoukoľvek mocou, vrátane sovietskej, je veľmi veľa. U nás v krajine je zahrávanie sa s mocnými tohto sveta infekčná choroba. Ukazuje sa však, že nielen u nás. A tak teda, keď som sa s vypätím všetkých síl pokúšal odporovať obrazu seba samého, ktorý mi vnucovali, vymyslenému a precítenému inými, prichádza nejaký ďalší slávny cudzinec – v tomto prípade Francúz – a vrhá sa do objatí s mojimi utláčateľmi – strážcami jazyka, ktorý zo mňa urobil mŕtvolu.

Inými slovami, keď ste začali bojovať s tými, ktorí mysleli za vás, vnútri krajiny, nenašli ste podporu ani v zahraničí? Ukázalo sa zahraničie, hlavný zdroj vašich informácií, len ako príznak slobody? Takto ste to videli v Moskve v päťdesiatych a šesťdesiatych rokoch?

Pravé myslenie zradili vo väčšine krajín a sám fakt zrady zjednocoval zradcov myslenia ako spoluúčastníkov. A ja som bol nútený pozerat' sa, ako sa všetci títo ľudia objímajú a bozkávajú nad mojou hlavou, prijímajúc práve ten jazyk, v ktorom som sa dusil a napriek ktorému sa pokúšalo prebudiť moje myslenie.

Aké boli etapy vašej osobnej filozofickej cesty? Veď vy ste filozof vedomia, nachádzate sa teda, aspoň čiastočne, na orbite fenomenológie; mohli by ste ukázať isté body, ktoré znamenali vývinové etapy vašej reflexie?

Moja skúsenosť nastolila pred mnou problém unikátnosti vedomia. Moje prebudenie aj moja ďalšia cesta súvisia so vzývaním symbolu – jedného veľmi známeho symbolu – ukrižovaného Ježiša Krista. Každý symbol je text obsahujúci samé pole textu, ako aj jeho interpretáciu pomocou istej božskej ironie. Tu je to stav ukrižovaného na svojom vlastnom obraze. Skutočne, Kristus bol ukrižovaný na obraze Krista, ktorý preňho vytvorili iní ľudia, tí, čo ho obklopovali. Očakávali napríklad, že Ježiš Kristus sa stane vodcom židovského národného povstania proti Rimanom atď. A tak teda všetci títo iní, v hlavách ktorých bol obraz Krista spätý s množstvom najrozličnejších očakávaní a nádejí, ho ukrižovali na jeho vlastnom obraze. Zdá sa mi, že každý z nás prešiel cez pochopenie tohto symbolu – veď každý z nás bol ukrižovaný na svojom vlastnom obraze v hlavách iných ľudí, na ich očakávaniach, nádejach, na ich postojoch k nám. Uvidel som pred sebou teoretickú úlohu: pochopiť, čo je text, čo je vedomie. Samotné nastolenie otázky v mnohom zodpovedalo môjmu anarchistickému zameraniu, túžbe získať v živote ako takom slobodu. Túžil som po vnútornej slobode a filozofia bola tým nástrojom, ktorý mi umožnil ju dosiahnuť.

V ktorom roku to bolo?

Ó, už kdesi ku koncu päťdesiatych rokov. Mimochodom, vtedy mi veľmi pomohol Marx. Veď Marx v mladosti začínal práve kritikou vedomia – na úrovni kritiky ideológie. Pokúšal sa teda vypracovať istý postup, ktorý by umožnil vyhnúť sociálne príznaky z myslenia, zo spoločenských vied, lenže jeho pokus – nie že by sa nebol podaril, ale sa zle skončil. Keď hovorím o Marxovej teórii, mám na mysli myšlienky, ktoré mu osobne prináležia, pretože pre mňa Marx nie je marxizmus, ale Marx-mysliteľ, pričom mysliteľ tragický: nemal silu dosiahnuť úroveň kritérií celostnosti a sily myslenia, ktoré sám vypracoval. Tak ho aspoň vidím ja. Vypracoval však fundamentálnu metódu, ktorá umožnila odstrániť jed z otráveného – socializovaného, odcudzeného, atď. – vedomia, z iluzórneho vedomia, ako definoval ideológiu. Na druhej strane sám pripravil jed, o nič slabší než predchádzajúci, takže v konečnom dôsledku bol liekom, ktorý pôsobil ako protijed a otrava zároveň.

Dobre si pamätám, ako ste na začiatku sedemdesiatych rokov v Moskve prednášali študentskomu filozofie, že tri základy moderného myslenia – to sú Nietzsche (čo v tých rokoch pre Moskvu bolo vyhlásenie revolučné), Freud (ktorý vtedy bol ešte iba slávnym neznámym) a Marx – čo znelo prinajmenšom paradoxne a zaistilo vám dosť dvojzmyselnú reputáciu. Nazývali vás marxistickým filozofom, čo pre všetkých odporcov režimu znelo ako nadávka. No vo svetle toho, čo ste povedali, sa to dá lepšie pochopiť. Čo znamená pre vás marxizmus teraz?

Marxizmus pre mňa jednoducho nejestvuje ako intelektuálny fenomén, ktorý by bolo možné brať vážne, s ktorým by stálo za to polemizovať. Pre mňa jestvuje osobné myslenie Marxa – Marxa ako individua. Zaujíma svoje miesto v dejinách myslenia, najmä tam, kde ide o idoly a príznaky rodiace sa v spoločenskom živote. Okrem toho Marx vypracoval určitú kritickú metódu, umožňujúcu vniesť jasno do chaosu sociálnych a politických udalostí: a to je

istá večná hodnota, obsiahnutá v myslení človeka menom Marx. Všetko toto sa marxizmu nijako netýka: teória spoločenských formácií, v ktorej otrokárstvo vystriedal feudalizmus, potom kapitalizmus a napokon socializmus, je číry kreténizmus. Je to krajne zjednodušená koncepcia, predurčená výlučne na to, aby celý svet vopchala do tej najmenšej hlavičky, do poloatrofovaného mozgu človeka, ktorý nechce vynaložiť ani najmenšie úsilie, aby sa pokúsil myslieť; a tu – prosím: celý svet je vám k dispozícii bez najmenšieho úsilia z vašej strany. A čo je obdivuhodné – celý svet s radosťou lezie do tejto schémy.

Ktorý z filozofov podľa vás napomáha toto úsilie? Ktorý je vám najbližší?

Vždy som sa snažil prejsť od súčasných vecí – od dvadsiateho storočia – k Descartovi a Kantovi. Pre mňa osobne sú traja filozofi z Božej milosti: Platón, Descartes a Kant.

Ale prečo Platón?

Je jedným z prvých tvorcov takého textu – filozofického textu, – v ktorom sa môže odohrať udalosť, v ktorom sa udalosť indukuje samotným textom. Ó, tá radosť náhleho pochopenia, ktoré sa odrazu zjavuje samému autorovi! Platón ako jeden z prvých začal písať texty takého žánru; sám ich nazýval *Dialógy*, no preňho boli práve udalosťami a takými sú aj pre mňa – čitateľa textu. Platón nepísal pre komentátorov, pre susedov a súčasníkov, ale pre náhodného vzdialeného čitateľa. Písal pre mňa. A preto sa môžem zaobiť bez hrubých zväzkov komentárov: postaći mi vziať do rúk len onen text, v ktorom človek, čo ho napísal, vytvoril seba samého ako človeka, ktorý niečo chápe, niečo prežíva, po niečom túži atď. Okrem toho je to nádherná ukážka filozofického jazyka – nanajvýš odborného jazyka. Skutočne, ako slovami vystihnúť nepovedané, niečo, čo nemá objekt? Tu je príklad: platónska teória ideálneho štátu – čo nás vracia k problému socializmu a totalitarizmu. Na Platóna vešajú obviňujúce nálepky jedného z prvých totalitaristov, utopistov a pod. To je absolútne nesprávne, pretože Platón hovoril osobitným – filozofickým – jazykom, ktorý má svoju gramatiku, a pravidlá tejto gramatiky treba poznať. Vo filozofii nebyvajú priame informácie, bezprostredné predmetné správy. Platón vôbec nehovoril, že štát má byť taký a taký. Nie, to je jeho osobitný jazyk, na ktorom buduje istú konštrukciu, umožňujúcu mu lepšie pochopiť, z čoho sa vôbec skladá štátny život. Už v samotnom texte sú prvky ukazujúce čitateľovi špecifikum tohto jazyka a umožňujúce sa v ňom orientovať. Nuž, a na margo tohto Platónovho textu sa pýtajú: „O akom štáte tu vlastne uvažuješ? Čo je to – Grécko? Atény?“ „Nie,“ hovorí Platón, „ideálny štát, o ktorom hovorím, jestvuje vo mne a len v tom okamihu, keď o ňom hovorím“.

Toto je filozofia. Toto je existencia človeka v texte. Snažil som sa žiť práve tak; chcel som oživiť veci, aby objekt žil a hovoril vnútri môjho vzťahu k nemu – vzťahu intenzívneho, koncentrovaného, pozorného. Prostredníctvom takého istého procesu sa definuje aj demokracia. To je agora, verejná otvorenosť existencie. Morálne – t. j. zodpovedajúce právnym a morálnym normám – sú len tie veci, ktoré môžu existovať verejne. Potrebujú byť verejnými, iba vo verejnom bytí sa stávajú tým, čím sú.

Mimochodom, pokiaľ ide o otvorenosť a verejnosť, hoci to nemá bezprostredný vzťah k filozofii: nezdá sa vám termín „glasnosť“ trochu smiešny?

Čo sa týka tzv. „glasnosti“, tu sme hádam vyhrali našu partiu. Francúzsky termín *transparence publique* – verejná transparentnosť – je oveľa presnejší; no ak tento termín súvisí s filozofiou agory, potom „glasnosť“ súvisí s filozofiou trhoviska. Glasnosť je väčšmi vypočítavá

ná na získanie davu; tu ide o verejnosť trochu v inom zmysle. Vlastná otvorenosť spočíva v tom, aby si svoje idey vystavil na agore – verejne; aby si donútil iných nadviazať isté vzťahy s tvojimi ideami, ktoré sú vystavené na agore, a po verejnej kritike, po tom, ako sa prekotúľajú celou agorou s ťažkými snehovými guľami a vrátia sa k tebe späť, aby si ich prijal obohatené. Potom sa staneš kým? – Občanom, v najstaršom zmysle tohto slova. Pre mňa tento zmysel ostáva vždy živý. Chcel by som uvidieť, ako sa Gruzínsko stane republikánskym práve v tomto najstaršom zmysle. Alebo ako v Gruzínsku – teda v hlavách Gruzíncov – bude vybudovaný ideálny štát v platónskom zmysle slova, ktorý by existoval potiaľ, pokiaľ by trvalo naše úsilie, intenzívne a predĺžené v čase. Tak by sa dali prebudiť k životu isté veci, ktoré potrebujeme teraz ako soľ: skutočné úsilie o demokraciu a republiku.

Znamená to, že – aspoň v tom zmysle, ktorý ste práve upresnili, – cítite, že sa skutočne stávate občanom?

Nie. Hovorím iba o svojej filozofickej ceste a filozofia vždy predstihuje dobu a súčasníkov. To, čo sa u nás deje teraz, je na nešťastie pravý opak toho, o čom som hovoril. Všetci fungujú čisto empiricky a prejavujú príliš veľkú netrepezlivosť. Takže u nás vlastenectvo nahradilo – respektíve sa pokúša nahradiť – osvietenstvo. A ja som na strane osvietenstva.

Zhovárala sa Annie Epelboinová

Z ruského originálu *Mysľ pod zapretom* (Voprosy filosofii 1992, č. 4 a 5) vybrala a preložila Raisa Kopsová.

Pokračovanie v budúcom čísle.

MONITOR

Filozofia v týždeníku VÝBER

J. PŘIBÁŇ: O občanské neposlušnosti. 1993, č. 41.

M. MARKOVIČ: Marx dnes. 1993, č. 41.

C. WODZINSKI: Nezaznamenaný „dialóg“ epochy. Nad korešpondenciou M. Heideggera a K. Jaspersa. 1993 č. 43 a 44.